

Sobre l'àmbit de l'execució de les obligacions o serveis en l'art. 120.4 CP

A propòsit de la STS, 2a, 18.10.2007

Marc-Roger Lloveras Ferrer

Facultat de Dret
Universitat Pompeu Fabra

Abstract

La STS, 2a, 18.10.2007 ha confirmat la condemna per agressió sexual i assassinat a Gilberto Chamba. Els fets es produïren mentre el condemnat estava al seu lloc de treball, un aparcament públic, i durant el seu horari laboral. El TS, cassant la sentència de l'Audiència, ha absolt l'empresa que havia contractat al condemnat de responsabilitat civil subsidiària. Aquesta decisió, polèmica dins del mateix TS ja que un dels magistrats formula un vot particular contrari, ens permet analitzar els requisits que l'art. 120.4 CP exigeix per a la responsabilitat subsidiària de l'empresari. Acreditada la relació de dependència, el problema se centra en com interpretar i quins límits poden existir a l'exigència de què el delictes s'hagi produït en l'exercici de les obligacions o funcions del treballador per tal que es pugui imputar responsabilitat al principal. El TS fa en aquest cas una interpretació restrictiva, considerant que el treballador no duu a terme res que tingui a veure amb les seves obligacions laborals. Això, però, pot no ser del tot decisiu si tenim en compte, com la mateixa jurisprudència del TS ha estimat, l'existència de responsabilitat en supòsits similars sense deixar de considerar que es produeixen dins de l'àmbit d'execució de les obligacions. En aquest treball es defensa que tenim, a més, altres elements importants –circumstancials, com el temps i el lloc- que han estat també utilitzats pel TS per a imputar responsabilitat al principal en altres casos i que, en aquest, també poden ser suficients per a resoldre'l en un sentit diferent. L'àmbit de l'execució de les obligacions dóna un marge més flexible per a poder tenir en compte les circumstàncies en les que es produeixen els fets que, si bé com a tal no són una extralimitació que tingui a veure amb les obligacions concretes, es produeixen de tal manera que es fa difícil justificar que no tinguin res a veure amb l'aprofitament de les circumstàncies del lloc de treball per part del treballador i que no hagin de comportar la responsabilitat subsidiària de l'empresari que està prestant els serveis dins l'àmbit dels quals es produeix el delictes.

The Judgment of the Spanish Supreme Court, Criminal Chamber, October 18th 2007, affirmed the Court of Appeal Judgment holding Mr. Gilberto Chamba liable for rape and murder, but reversed it regarding the employer's subsidiary liability. The decision was controversial and Judge Berdugo Gómez de la Torre delivered a dissenting opinion, which serves as this paper starting point for analyzing the criteria determining the subsidiary liability of employers under Section 120.4 of the Spanish Criminal Code. In particular, the issue is to determine, once the master-servant relationship is established, which are the boundaries to the requisite that the crime had taken place in the course of performing employee's duties? In this case, the Supreme Court considered the conduct of the employer unrelated to his labor duties, despite of some other judgments holding the employer liable when similar facts took place and circumstances of time and place were coincident. The boundaries of Section 120.4 "in the course of performing employees duties" define a wider scope of employer's liability. It is difficult to justify that employers are not liable for the crimes committed by his employees at working time and place.

Title: The boundaries of employee's duties under Section 120.4 of Spanish Criminal Code

Keywords: Spanish Law of Torts, Employer liability, Respondeat superior, Subsidiary Liability

Paraules clau: dret espanyol de danys, responsabilitat de l'empresari, respondeat superior, responsabilitat civil subsidiària

Sumari

1. Introducció
2. Els fets
3. La declaració de responsabilitat civil subsidiària i la seva revocació pel TS
4. El vot particular
5. Requisits específics de l'art. 120.4 CP
6. Execució de les obligacions: connexió funcional
7. Forçant l'obligació fins a incloure la seva negació
8. Execució de les obligacions: connexió circumstancial
9. El caràcter objectiu de l'art. 120.4 CP i el possible límit al risc empresarial
10. Conclusió
11. Taula de sentències citades

1. Introducció

S'imagina vostè que un treballador d'un centre comercial viola i assassina a la seva filla, que això passa a l'interior del mateix centre comercial i durant la jornada laboral del treballador i que el centre comercial queda totalment exonerat de responsabilitat civil? Li sembla que si aquests fets es produeixen a l'aparcament del centre comercial o just a la sortida d'uns cinemes que utilitzen el mateix aparcament la resposta podria ser d'alguna manera diferent? Entendria vostè que si els fets els hagués comès un controlador d'un aparcament i no pas un vigilant de seguretat la resposta podria ser diferent?

Crec que no és massa aventurat dir que, pràcticament cap lector, potser ni el titular d'un centre comercial, respondria en sentit positiu a cap de les anteriors qüestions. Per això és destacable la decisió que quatre magistrats de la sala segona del Tribunal Suprem han pres en una sentència relativament recent, de 18.10.2007. La decisió, que pot causar una certa perplexitat a qualsevol lector, jurista o no, ha provocat també que un altre magistrat, company de sala dels anteriors (BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE), en un gest no gaire freqüent, hagi formulat un vot particular¹.

La STS, 2a, 18.10.2007 (núm. 806/2007; MP: J. R. BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE) confirma la condemna a *Antonio Gilberto Chamba* com a autor d'un delictes d'assassinat i un d'agressió sexual i sengles delictes també d'assassinat i agressió sexual en grau de temptativa. El TS revoca la SAP Lleida 6.11.2006 (La Ley 144919\2006; MP: A. ROBLEDO VILLAR) únicament pel que fa a la responsabilitat civil subsidiària de l'empresa per a la que treballava el condemnat en relació als delictes consumats d'assassinat i agressió sexual comesos durant la seva jornada laboral i dins del recinte -aparcament- on desenvolupava les seves obligacions laborals.

La qüestió, malgrat que es pugui presentar de manera senzilla, implica alguns problemes importants de fonamentació de la responsabilitat subsidiària o, fins i tot, directa dels empresaris o principals, als que el TS s'enfronta reiteradament: què es pot entendre com a conseqüència i què no de l'exercici de les funcions o serveis per part de l'empleat que justifiqui, o no, la imputació de responsabilitat subsidiària al principal.

2. Els fets

L'octubre de 2004, *Gilberto*² fou contractat per l'empresa "*Grupo Antres (AN3) Servicios Generales SL*" com a controlador de l'aparcament públic de l'Illa de l'Oci de la ciutat de Lleida, molt proper a uns cinemes (Lauren) i a la Facultat de Dret de la Universitat de Lleida.

¹ El ponent de la sentència és el mateix magistrat que signa el vot particular. Els altres quatre membres de la sala són E. BACIGALUPO ZAPATER, J. SÁNCHEZ MELGAR, J. M. MAZA MARTÍN i J. A. MARTÍN PALLÍN.

² *Gilberto*, segons la narració de la SAP, havia arribat a l'Estat espanyol el novembre de 2000, després d'haver complert aproximadament set anys de presó al seu país (Equador) per diversos delictes de violació i assassinat. S'instal·là a Lleida i obtingué un permís de residència el 4.10.2000, renovat el 20.10.2004.

La seva tasca, que no era pròpiament de seguretat, consistia en “controlar la entrada y salida de vehículos del aparcamiento, su mantenimiento, así como abrir y cerrar las puertas de acceso y salida a dicho garaje”.

El 23 de novembre de 2004, durant el seu horari laboral (de 15 a 24h), *Gilberto* abordà a una jove estudiant de Dret (*María Isabel*) quan aquesta, sobre les 22.30h, anava a recollir el vehicle que havia estacionat a l'esmentat aparcament. *Gilberto*, després d'aconseguir que la noia no pogués demanar auxili, la traslladà fins a la planta soterrani de l'aparcament, deshabilitada per a l'aparcament en aquell moment, on la violà i li causà la mort per asfíxia durant la mateixa violació. El cos de *María Isabel* fou trobat el 25 de novembre, a la 1h, a l'interior del maleter del seu vehicle a la mateixa ciutat de Lleida, on el seu assassí l'havia abandonat.

La responsabilitat penal per aquests fets queda clara en les sentències i no és objecte del present comentari però, mentre que l'AP de Lleida i el magistrat que formula el vot particular consideren que l'empresa que contractà a *Gilberto* ha de respondre subsidiàriament, el TS considera que no³.

3. La declaració de responsabilitat civil subsidiària i la seva revocació pel TS

L'Audiència de Lleida declarà la responsabilitat civil subsidiària de l'empresa *Grupo Antres (AN3) Servicios Generales S.L.* aplicant l'art. 120.4 CP⁴ en considerar suficient per a justificar un cert grau de dependència de l'actuació duta a terme per part de l'empleat –essent clara la relació laboral- que el delictes es cometé durant l'horari laboral i en el mateix espai físic en el que duia a terme la seva tasca de control, vigilància i manteniment -pàrking. Tenint present la que anomena perspectiva objectiva i que l'empresa es beneficiava dels serveis del seu treballador considera, sense haver de recórrer necessàriament a la culpa *in vigilando* ni *in eligendo*, que “la empresa no puede quedar desligada de responsabilidad por acciones cometidas por personas contratadas, cuando éstas están ejerciendo su función dentro del área territorial y temporal correspondiente a su obligación contractual”.

El TS, en canvi, acull la motivació del recurs de l'empresa i considera que no és suficient que el delictes s'hagi comès en el lloc i durant la jornada laboral sinó que cal que tingui una certa relació també amb les funcions que duia a terme l'empleat, que anomena “*cometido concreto de la actividad laboral*”.

No admet, doncs, que la relació circumstancial de temps i lloc -vinculació espacial i temporal- que, fins i tot, qualifica de “*coincidencias meramente de tiempo y lugar*”, permeti afirmar que el delictes tingui relació amb les seves obligacions i, per tant, no permet fonamentar la

³ L'AP Lleida fixà una indemnització de 190.000 € a favor dels pares de la víctima -afectats per un trastorn depressiu reactiu, havent estat declarat el pare en situació d'incapacitat laboral permanent absoluta per depressió major amb símptomes psicòtics- i de 10.000 € a favor de cadascun dels seus germans.

⁴ 120.4 CP: “Les persones naturals o jurídiques dedicades a qualsevol gènere d'indústria o comerç, pels delictes o les faltes que hagin comès els seus empleats o dependents, representants o gestors en l'execució de les seves obligacions o serveis”.

responsabilitat civil ja que és un *“comportamiento totalmente ajeno al contenido de su relación laboral”*.

El TS remarca, en aquest cas, la necessitat de límits a la imputació de responsabilitat al principal, en ser aquesta objectiva o quasi objectiva, i aleshores afirma que cal mantenir, en tot cas, *“la necesidad de alguna vinculación entre la actividad del trabajador, en cuanto que ésta reporta un beneficio para su principal (...), con el delito cometido y la responsabilidad de él derivada...”*. Una decisió que, com veurem, li pot haver estat útil per a reorientar en un sentit restrictiu el que fins ara s'havia entès comprès dins de l'àmbit de l'art. 120.4 CP.

4. El vot particular

El magistrat J. R. BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE discrepa d'aquesta interpretació, que considera restrictiva, i acull una interpretació, molt semblant a la feta per l'AP, que permet l'establiment de la responsabilitat subsidiària -un cop determinada la dependència laboral i la localització espacial i temporal de l'acció criminal- fonamentant-se en què el local estava sota el control de l'empresa i que és precisament la condició d'empleat del condemnat la que li permet estar en el lloc i en el moment en què es produeixen els fets.

Considera que el condemnat s'aprofita de la seva condició d'empleat, sense trencar la relació de dependència -ja que es troba en -durant- l'exercici de les seves funcions-, per a dur a terme la seva conducta criminal ja que és la seva qualitat d'empleat del pàrking la que li permet acostar-se a la noia i continuar l'atac, traslladant-la a una zona no transitada del mateix pàrking.

Per tot plegat afirma el que intuïtivament hauríem potser respost a les preguntes formulades a l'inici d'aquest comentari: *“no es posible desvincular las actividades y servicios prestados por el acusado para la empresa, de su posibilidad de acceso y su presencia en el lugar de los hechos en el momento en qué estos ocurren”*.

Per a concloure que *“la responsabilidad civil subsidiaria no procedería solo en el caso de que los actos delictivos estén desconectados del ámbito de las citadas actividades y servicios ... lo cual aquí no acontece, pues el acusado actuó en la comisión de los hechos delictivos, dentro de su horario laboral en el lugar de trabajo cuyo control tenía encomendado y valiéndose de estas circunstancias en la forma de realización de los delitos”*.

5. Requisits específics de l'art. 120.4 CP

L'art. 120.4 CP estableix la responsabilitat civil subsidiària de l'empresari o persona dedicada a qualsevol tipus d'indústria o comerç pels delictes o les faltes comeses pel seus empleats o dependents en l'execució de les seves obligacions o serveis.

El text estableix clarament els dos únics requisits per a la imputació al principal: a) la relació de dependència, que ens ha de permetre afirmar que l'empleat o assimilat ho és realment; i b) la comissió del delictes en execució de les seves funcions.

En primer lloc, cal trobar una relació de dependència, que té el sentit d'establir la responsabilitat de l'empresari només pels delictes comesos pels seus empleats, ja que aquests són els únics pels qui ha de quedar obligat a respondre en aquest apartat quart de l'art. 120 CP, essent a més els únics que poden estar duent a terme l'execució d'obligacions en relació al principal. Acreditada aquesta relació de dependència, ja podem afirmar que l'empresari estarà respondent per la conducta d'un dels seus empleats.

La relació de dependència s'ha interpretat de manera no formal ni plasmada necessàriament en cap modalitat contractual concreta; en aquest sentit, per exemple, STS, 2a, 26.11.2002 (RJ 170/2003), que l'estima existent en el cas d'un assessor d'inversions personals que proporcionava clients a una asseguradora. En aquests casos, però, s'exigeix, com a criteri per a determinar-la, la realització de conductes que suposin, almenys potencialment, un benefici per a qui serà declarat responsable civil subsidiari. Un benefici que es predica doncs, en aquest sentit, per a acreditar la dependència i no pas directament com a requisit de l'activitat del que ja sabem que és dependent. El caràcter beneficiós per a un entramat d'empreses és el criteri pel qual se les fa respondre, tenint però present que l'autor del delictes és soci i administrador de les societats en el cas resolt per la STS, 2a, 5.7.2007 (La Ley 79538).

Així, en l'art. 120.4 CP, la primera causa d'exoneració de responsabilitat es produeix quan no hi hagi relació de dependència ja que, aleshores, el principal no ho és i, per tant, no ha de respondre pels fets duts a terme per aquelles persones que no estan integrades en l'activitat generadora de potencials danys que aquest principal encapçala.

En aquest sentit, recentment, la STS, 2a, 14.7.2007 (La Ley 51973/2007) exclou la responsabilitat subsidiària d'una entitat bancària per una de les operacions realitzades en el marc de diverses apropiacions indegudes per part d'una persona -director de sucursal- que, en el moment que la realitza, resulta que ja no era empleat de dita entitat; i, també, aplicant però l'art. 1903 CC, STS, 1a, 26.6.2006 (RJ 2006\4612), en la que es descarta la responsabilitat subsidiària de l'empresa -pizzeria- per l'acció d'un treballador acomiadat que es presenta al local i agredeix al gerent amb una arma de foc. És també il·lustratiu el cas resolt per la STS, 2a, 28.4.2004 (RJ 2004\3462) en la que es descarta la dependència i, per tant, la responsabilitat subsidiària de l'empresa fabricant de vehicles de motor, per l'estafa continuada realitzada per un agent d'una concessionària, la qual sí que és declarada responsable subsidiària.

L'existència de relació de dependència, però, no és suficient, ja que l'empresari només ha de respondre per allò que dugui a terme l'empleat com a tal, cosa que l'art. 120.4 CP estableix sota la fórmula de "*en l'execució de les seves obligacions o serveis*".

6. Execució de les obligacions: connexió funcional

Què és i què no és execució de les obligacions o serveis és el principal problema interpretatiu d'aquest art. 120.4 CP -com també ho és en bona mesura en el cas de l'art. 121 CP⁵ i també es planteja en l'art. 1903 CC quan cal determinar si el dependent ha actuat "*en el servicio de los ramos en que lo(s) tuviera(n) empleado(s), o con ocasión de sus funciones*"-.

El punt de partida de la previsió legal és la causació de danys durant el desenvolupament de les funcions o les tasques que duu a terme el treballador. Un delictes o una falta que es comet personalment però dins de l'àmbit de l'execució de les obligacions contractuals que ha assumit el treballador.

Es dibuixa així una frontera entre vida professional -on pot haver responsabilitat del principal- i vida personal -on, en principi, no n'hi ha. No obstant, la frontera entre què es pot entendre com a conseqüència del treball i el que no es difumina des de bon principi si tenim present que cap empleat pot tenir com a deure cometre delictes i que, quan es produeix un dany, normalment hi haurà present un element d'extralimitació del treballador, sigui dolós o culpós, que pot dificultar-nos la decisió.

S'entén, doncs, d'entrada que l'extralimitació com a tal no pot servir, sense més, per a excloure la responsabilitat subsidiària ja que, en relació a obligacions laborals, la trobem en tota conducta delictiva que derivi de la seva execució i, per tant, equiparar sense més matisacions extralimitació a trobar-se fora de l'àmbit d'execució de les funcions suposaria la negació de la mateixa noció de responsabilitat subsidiària.

Una interpretació estricta ens condueix a afirmar únicament la responsabilitat del principal quan el dany causat per l'empleat es produeix en l'execució pròpia de les seves funcions (per exemple, dins del pàrking causa un accident amb un cotxe quan el mou, senyalitza malament una zona i això provoca un accident, etc.). És a dir, l'empresari només hauria de respondre quan el dany sigui conseqüència del treball del seu empleat, quan sigui conseqüència, en definitiva, de la mateixa activitat de l'empresa. Així, quan el treballador no estigui treballant, ni duent a terme cap de les seves obligacions laborals, l'empresari no hauria de respondre.

D'entrada, es pot afirmar que el treballador del pàrking quan viola i assassina no està duent a terme cap de les seves obligacions. Es pot entendre que es tracta d'una extralimitació per la que no s'ha de respondre, ja que ni es deriva ni es produeix com a extralimitació de l'exercici

⁵ D'acord amb l'art. 121 CP, el dany ha de ser conseqüència directa del "*funcionament dels serveis públics que tinguin confiats...*". En el cas de la responsabilitat subsidiària de l'Administració, la relació de dependència no sol plantejar problemes en la majoria de supòsits però es planteja, també, el problema dels límits de la imputació en relació a conductes dutes a terme per funcionaris quan no estan estrictament en el compliment de les seves obligacions -en els danys causats per agents policials fora de servei, la forma d'organització del servei entesa com a generadora de risc ha suposat una solució plausible, tot i que encara parcial, per a molts casos.

de les seves funcions, cosa que el TS expressa, en aquesta ocasió, dient que es tracta d'un comportament que és *"totalmente ajeno al contenido de su relación laboral"* (FJ 8).

En el sentit del contingut de la relació laboral, entenem perfectament que el comportament delictiu és totalment aliè a la relació laboral, ja que òbviament no forma part de les seves obligacions i tant sols pensar en el contrari seria del tot aberrant, ja que no sembla plausible que cap relació laboral tingui com a contingut obligacional la comissió de cap mena de delictes.

Troblem, per tant, una primera interpretació d'allò que podem entendre com a execució de les obligacions, que es limita a la possibilitat de justificar la imputació quan, tot i tractar-se d'una extralimitació, el delictes es deriva del contingut material de l'obligació que s'està duent a terme⁶.

És a dir, s'exigeix que la conducta concreta estigui connectada amb l'execució de les obligacions del treballador i que podem anomenar conducta extralimitada però connectada funcionalment amb el compliment de les obligacions.

La conducta causant del dany com a derivació de l'exercici de les funcions es pot veure clarament en la STS, 2a, 28.12.1990 (RJ 1990\10102), on es declara la responsabilitat subsidiària de l'Administració, titular de l'hospital públic en el que prestava els seus serveis com a metge resident el condemnat per imprudència temerària, pels danys derivats d'haver pres la iniciativa d'aplicar anestèsia total a una pacient per procedir a la seva intervenció quirúrgica sense estar encara capacitat per a fer-ho, entenent el TS que la conducta, encara que sigui una extralimitació manifesta: *"no puede decirse (...) una actividad foránea o en absoluto extraña a las funciones asignadas, sin conexión alguna con la encomienda verificada"*.

En el mateix sentit, s'afirma en la STS, 2a 26.1.2006 (RJ 2006\614), en la que es fixa la responsabilitat subsidiària de l'empresa de seguretat per la que treballava el causant del dany com a vigilant a un pub, condemnat per homicidi en grau de temptativa i lesions, que s'extralimita en les seves funcions en utilitzar una arma blanca. Tot i això, el TS considera que *"la actuación (...) se encontraba inscrita dentro del ejercicio, normal o anormal, de las funciones que tenía encomendadas dentro de la actividad laboral que estaba desempeñando"*.

⁶ La STS, 1a, 6.3.2007 (RJ 2007\1828) ha utilitzat aquesta interpretació restrictiva, possiblement ajustada al cas concret, i fa una crida a la necessitat de fixar els límits negatius de la imputació de responsabilitat al principal entenent que no ha de produir-se quan les activitats dutes a terme per l'empleat *"no tienen una conexión funcional, sino sólo circunstancial con su trabajo"*. En el cas es nega la responsabilitat subsidiària del Banco Pastor pels xecs lliurats pel director d'una de les seves agències, considerant que ho havia fet com a negoci privat al marge de les seves atribucions com a director de l'agència i tenint especialment en compte que el Banc havia advertit al posterior perjudicat de la seva manca de conformitat en relació a la signatura del director. És potser més clar el cas resol't per la STS, 1a, 10.10.2007 (La Ley 1674), en la que no es considera responsable civil subsidiari al club de bàsquet per les lesions causades per un dels seus jugadors a un empleat d'un hotel ja que, en aquell moment, tot i trobar-se en un desplaçament amb l'equip, no estava sota la supervisió ni organització i, per tant, tampoc sota el control del club.

7. Forçant l'obligació fins a incloure la seva negació

En el cas aquí comentat la interpretació restrictiva que fa el TS de l'execució de les obligacions del treballador condemnat, insistint en què no tenia encomanades funcions de seguretat, el porten a fer una comparació que mostra la reducció quasi fins a l'absurd que pot comportar aquesta interpretació.

Així, tot i que *a contrario* el TS (FJ 8) sembla dir que la vinculació com a compliment de les obligacions es podria entendre existent si es tractés d'un vigilant o un responsable de seguretat:

"(...) no nos estamos refiriendo a un vigilante que, en vez de cumplir con su obligación de impedir las sustracciones o los daños en los vehículos a su cargo, que es precisamente el contenido de su actividad laboral, las lleva a cabo él mismo, ni siquiera a un responsable de seguridad, encargado de velar por los clientes del aparcamiento, que aprovecha esa circunstancia para agredir a quien se encuentra especialmente desprotegido, precisamente por el incumplimiento de sus obligaciones laborales por parte del propio agresor (...), sino que (...) el condenado era, tan sólo, el encargado del control de las instalaciones, en funciones tales como las de abrir y cerrar el local, habiendo llevado a cabo, por tanto, un delito contra la libertad sexual de su víctima, comportamiento totalmente ajeno al contenido de su relación laboral con la recurrente, no puede, en consecuencia, afirmarse que el delito guardase relación alguna, al margen de las ya referidas coincidencias meramente de tiempo y lugar, con el "desempeño de sus obligaciones y servicios", con respecto a la relación laboral que le vinculaba a la recurrente".

Sembla doncs que, aleshores, pel TS, sí que es podria dir que, com que el vigilant o responsable de seguretat sí que te la funció de vetllar per la seguretat dels clients quan resulta que és ell mateix qui la trenca, es pot entendre que hi ha relació suficient en el marc de les seves obligacions ja que el delictes suposa un incompliment de les mateixes.

A part de què aquesta argumentació ens pugui abocar a l'absurd d'haver de pensar en la possible incorporació a tots els contractes laborals de quelcom similar a una *"obligació de no assassinar ni violar a companys de feina ni a qualsevol tercer que, casualment o no, es trobi al centre de treball o en qualsevol instal·lació de l'empresa"* sembla insuficient o contradictòria amb si mateixa ja que, a part de no valorar la resta de circumstàncies, té en compte, no pas un comportament incorrecte en el compliment material de l'obligació, sinó un comportament que, igual que passa en el cas present, ja no hi té res a veure.

És a dir, no es tracta ja d'una derivació de l'exercici de les obligacions que comporta una extralimitació per ús negligent, abusiu, o fins i tot dolós -i aquí el dol podria ser un factor limitatiu- dels mitjans posats al seu abast per a complir les seves funcions quan efectivament les està complint, sinó que es tracta de conductes alienes a les obligacions professionals que l'empleat duu a terme amb aprofitament de les circumstàncies, especialment de temps i de lloc, i dels mitjans dels que disposa quan està sota la dependència material de l'empresa.

Entenem, doncs, que ja no es tracta d'una imprudència en l'ús dels mitjans que causa un dany ni d'un risc que sigui generat per l'activitat concreta o per l'ús de mitjans perillosos que poden ser mal utilitzats -arma de foc utilitzada per vigilant no suficient experimentat per

exemple-, sinó de la comissió d'un delicte que ja ha trencat la relació amb les funcions concretes, tingui o no tingui assignades tasques de seguretat.

8. Execució de les obligacions: connexió circumstancial

El vincle és, aleshores, una interpretació que passa de l'execució concreta de l'obligació a l'àmbit d'execució, a l'esfera pròpia d'activitat de l'empresa⁷. I val a dir que així ho ha fet el TS, admetent que conductes que suposen actuar totalment en contra de les obligacions professionals poden generar també responsabilitat pel principal.

Així, trobem, tal com apunta el TS, l'exemple del guàrdia jurat que mentre està de servei es dedica a robar dins dels habitatges que precisament té el deure de vigilar. Aquest cas es resol en sentit favorable a la responsabilitat subsidiària, sense considerar que el vigilant de seguretat s'hagi situat fora de les seves obligacions al efectes d'excloure la imputació al principal, tot i que ens pugui semblar que no hi ha cap diferència rellevant amb el cas aquí comentat.

Així, en la STS, 2a, 22.9.2000 (RJ 2000\8070) s'afirma que *"aprovechaba el horario laboral asignado para realizar sus funciones de vigilancia (...) para apoderarse de efectos del interior de los chalés"*; sense que això suposi que se situï fora de les seves obligacions: *"resulta bien patente no sólo la dependencia y el vínculo laboral (...) sino que igualmente se constata que los delitos (...) se realizaron cuando estaba en el desempeño de las funciones de seguridad que le habían sido encomendadas"*. En un sentit similar, la STS, 2a, 24.1.1991 (RJ 1991\280) determina la responsabilitat subsidiària de l'empresa per les lesions patides per un treballador -amputació d'una mà- derivades de la conducta d'un altre treballador -condemnat per imprudència temerària- que *"aun cuando su cometido específico no fuese atender la máquina en cuestión"* accionà el mecanisme de la màquina que el seu company estava netejant en aquells moments. Observi's, però, com en aquest cas el TS té molt en compte, ja que el causant del dany no està duent a terme les seves obligacions concretes, que actuà dins de les instal·lacions de l'empresa, en el seu horari i sobre una màquina propietat de la mateixa empresa.

Sembla doncs clar que existeixen casos en què no podem entendre que la conducta es deriva del compliment de les obligacions en un sentit material o funcional i que, fins i tot, podem entendre que la conducta concreta en queda totalment deslligada, però davant dels quals tenim encara la possibilitat d'analitzar si es donen circumstàncies que dins de l'àmbit d'execució (temporal, local) permetin afirmar la imputació de responsabilitat.

En aquest sentit, la jurisprudència del TS ens ofereix l'aprofitament precisament de la qualitat d'empleat i els mitjans o circumstàncies favorables que això pot representar en el cas concret per a cometre el delicte que causa el dany com a criteri que permet imputar responsabilitat al principal. I, tenint present que ens mantenim en el terreny de l'art. 120.4 CP, això es fa sense que calgui acreditar al mateix temps cap mena de culpa o negligència per part del principal.

⁷ Es pot tenir en compte també que *"en"* segons el Diccionari de la RAE es una preposició que indica en *qué* lugar, tiempo o modo es realitza allò que signifiquen els verbs a què es refereix, cosa que inclou, clarament la noció espacial però també la temporal de *"durant"* l'execució.

Per la similitud amb les circumstàncies del cas aquí comentat podem destacar que, en diversos supòsits d'agressions sexuals, el TS no ha dubtat en imputar responsabilitat al principal tenint en compte que l'autor aprofita una certa situació de superioritat o desvaliment de la víctima que ve determinada precisament per la condició d'empleat, cosa que li facilita actuar tal com ho fa i que ha determinat la responsabilitat del principal en casos que han afectat l'Administració (policia, hospitals), empreses privades (autoscola, serveis assistencials) o, fins i tot, l'Església catòlica⁸.

Així, la STS, 2a, 19.2.2003 (RJ 2003\2504), que fixa la responsabilitat subsidiària de l'Administració (Ciutat de Melilla) pels danys derivats de l'agressió sexual comesa per un agent de la policia local, estant de servei, aprofitant-se de la seva condició per a intimidar a qui fou la seva víctima, sense que es posi en dubte aquesta responsabilitat al tractar-se d'un agent de servei, uniformat i armat. En el mateix sentit, la STS, 2a, 17.10.2000 (RJ 2000\9152), que estima la responsabilitat subsidiària de l'empresa, i també de l'asseguradora, per a la que treballava el cuidador d'un nen que abusà sexualment del menor en el mateix domicili en el que duia a terme les seves funcions, considerant aquí el TS que el delicte es produeix "*dentro del ámbito o actividad (...) en el ejercicio de la labor de ayuda domiciliaria*". Més recentment, la STS, 2a, 21.5.2007 (La Ley 51949/2007) fixa clarament la responsabilitat subsidiària de l'Administració per un delicte d'agressió sexual comès per un auxiliar d'infermeria, funcionari, sobre una pacient ingressada en un hospital públic, considerant que el dany es produeix "*en el marco de las relaciones de prestación de servicios que él desempeñaba*". Pel TS aquestes dades ja són suficients dins de la tendència objectivadora de la responsabilitat civil subsidiària, tot i que hi afegeix un element culpabilístic, no determinant de l'atribució de responsabilitat, ja que el mateix funcionari ja havia estat condemnat anteriorment per un altre delicte d'agressió sexual, cosa que hauria d'haver dut a l'Administració de la que depenia a extremar la vigilància sobre el funcionari "*extremar sus prevenciones a la hora de condecirle nuevo destino...lejos de la atención y cuidado de menores e incapaces*". Amb anterioritat, destaca la SAP Barcelona 9.12.1996 (ARP 1996\1170), que establí la responsabilitat subsidiària de l'empresa titular d'una autoscola pels danys causats per una falta de vexació comesa per un dels seus professors contra una alumna a l'interior del local de l'autoescola "*dado que el acusado realizó los hechos en el desempeño de su función de profesor de dicha autoescuela y aprovechando la relación que en tal concepto la unía con la perjudicada*".

En clar contrast amb la sentència aquí comentada trobem la STS, 2a, 23.6.2005 (RJ 2005/5627), on s'estableix la responsabilitat civil subsidiària de l'empresa propietària de l'hotel on treballava un cambrer pels delictes que hi cometé, tot i no estar en el moment de cometre'ls en exercici de cap de les seves funcions, essent, a més, fora del seu horari laboral⁹. Malgrat

⁸ La STS, 2a, 9.2.2004 (RJ 2004\543) estableix la responsabilitat subsidiària del Bisbat de Vigo-Tui pels danys derivats dels múltiples delictes d'agressió sexual pels que es condemna un capellà d'una de les seves parròquies. El TS opta però en aquest cas per aplicar l'art. 120.3 CP, entenent que l'activitat pastoral de l'Església no encaixa correctament amb la titularitat d'establiments dedicats a la indústria o el comerç. És però igualment essencial en el cas que els delictes es cometin, molt majoritàriament, a l'interior d'establiments titularitat de l'esmentat Bisbat. L'aplicació de l'apartat tercer comporta analitzar l'incompliment de normes amb influència causal –que, en el cas, es dona tant pel propi condemnat com per part del bisbat per omissió de suficient control– i, per tant, no es planteja en els mateixos termes el debat de l'exercici de les funcions ja que s'admet perfectament que es pugui respondre per conductes que no hi tinguin res a veure, sempre que derivin de l'incompliment esmentat. En un sentit similar, i aplicant també l'art. 120.3 CP, més recentment, ATS 7.6.2007 (La Ley 132599), pel que s'inadmet el recurs de cassació presentat per l'arquebisbat de Madrid i es confirma la seva responsabilitat subsidiària en un altre cas d'abusos sexuals comesos per un capellà a la seu parroquial.

⁹ Els fets es produeixen de matinada, sobre les 4h, quan el cambrer, que participava a la festa de fi de temporada organitzada per l'hotel pels seus empleats, a finals de setembre de 2000, s'esmunyí fins a la zona

això, i malgrat que el TS podia haver aplicat l'art. 120.3 CP (seguint el recurs de l'acusació particular) i fonamentar la responsabilitat de l'empresa com a titular de l'establiment (tot i possibles problemes en relació a la infracció normativa requerida), el TS opta per la via de l'exercici de les funcions de l'art. 120.4 CP.

En aquest cas trobem el mateix obstacle de l'exercici o no de les funcions o obligacions laborals i podem dir que, òbviament, tampoc les està complint. Es dona, a més, la circumstància que el cambrer no està ni tant sols en el seu horari laboral. Però, pel TS (FJ 9), és aquí suficient que el cambrer es trobava a l'hotel com a conseqüència de la seva condició d'empleat considerant, doncs, que no se sortí del seu àmbit d'actuació i que aprofità les facilitats que tenia per a accedir al lloc en ser un empleat.

“El acusado prestaba sus servicios como camarero para la empresa que regentaba el Hotel. En atención a esa misma condición se encontraba en el lugar en el momento de los hechos, pues asistía a una fiesta organizada por la dirección para los empleados (...) su presencia en el lugar de los hechos se debía a su relación de dependencia con la empresa..., pues de no tratarse de un empleado no habría tenido acceso a la zona donde ocurren los hechos. Dependencia que, en esas condiciones, subsistía durante todo el tiempo en que permaneció en el lugar”.

El TS reconeix que està al límit de la imputació de responsabilitat ja que el treballador no estava treballant i és difícil doncs dir quelcom sobre l'exercici de les seves funcions. Però, aleshores, va més enllà per entendre que:

“(...) es cierto que no se encontraba en el ejercicio de sus funciones en sentido estricto, pero su presencia en el lugar de los hechos, y las facilidades para acceder a ese lugar se derivan en todo caso de su relación de dependencia con la empresa y se producen en su propio ámbito de actuación, en cuanto había accedido a la zona en ese momento como consecuencia de una invitación de la empresa en atención a su condición de empleado de la misma. Dados los hechos probados, no es posible desvincular las actividades y servicios prestados por el acusado para la empresa, de su posibilidad de acceso y su presencia en el lugar de los hechos en el momento en que éstos ocurren, pues ambos vienen determinados por la actuación de la propia empresa con sus empleados. La responsabilidad civil subsidiaria no procedería solo en el caso de que los actos delictivos estén desconectados del ámbito de las citadas actividades y servicios (...), lo cual aquí no ocurre”.

En el mateix sentit, tot i que generant una situació de confiança emparant-se en la credibilitat de l'empresa per a la que es treballa, trobem una sèrie de casos relacionats amb estafes i apropiacions indegudes en què el TS tampoc té massa dubte per a fer respondre a les entitats bancàries o a les asseguradores malgrat que aquests delictes van totalment en contra de les obligacions professionals dels seus empleats tenint en compte que la confiança es genera pel càrrec però també pel lloc -seu entitat- on es capta aquesta confiança.

Així, entre d'altres, les SSTS, 2a, 17.10.2002 (RJ 2002\9168) -director d'una oficina bancària *“aprovechándose...de ese cargo, en el propio despacho que ocupaba en cuanto jefe de tal oficina”*; 30.4.2007 (La Ley 26744) -interventor de sucursal bancària que aprofita la seva condició, aquí el TS tot i tractar-se de l'art. 120.4 CP introdueix un matís culpabilístic en relació a la culpa *in vigilando* que tot i no ser necessària tampoc s'ha d'excloure quan s'aprecia que es produeix: *“lo verdaderamente esencial es la posición del acusado en el funcionamiento de la entidad y la ineludible obligación de que ésta*

d'apartaments, entrà en un d'ells, que no estava tancat, on hi trobà una dona dormint a la que agredí sexualment i matà per estrangulament, robant també una miserable quantitat de diners.

ejerciera un debido control y vigilancia sobre las actividades..."; 2.10.2000 (RJ 2000\8480) -agent d'assegurances que "continuaba su actividad laboral en la Oficina que tenía abierta (...) aun manteniendo el cartel anunciador (...)", "(...) la actividad desarrollada lo era en su condición de agente y en el marco, aun extralimitándose, del desempeño de sus obligaciones o servicio" i STS, 2a, 24.9.2002 (RJ 2002\8590) -agent d'assegurances que actua com a tal quan comet l'estafa "dentro de la esfera de los deberes y de los servicios inherentes al trabajo atribuido".

En un sentit similar, per tal de superar la necessitat d'apreciar culpa *in vigilando* o *in eligendo* i aplicar un criteri objectiu derivat de la generació de risc en una activitat lucrativa encara que es concreti a través d'un exercici anormal trobem, la STS, 2a, 4.6.2007 (La Ley 79573). Cas en què el TS cassa la sentència de l'Audiència per tal de declarar la responsabilitat subsidiària de l'empresa naviera respecte de l'homicidi pel que és condemnat un empleat seu. Els fets es produïren al vaixell titularitat de la naviera en la que treballaven el condemnat i el que finalment en fou víctima (que n'era el superior). El TS té en compte que tots dos eren empleats, que el dany es produeix en el lloc de treball, que es vincula amb la relació laboral i té connexió amb les funcions (ja que la discussió s'inicia pel servei de guàrdia) i, molt especialment, en el fet que la mala relació era coneguda pels seus superiors sense que aquests haguessin pres cap mesura. Malgrat que té en compte un element de culpa pròpia de l'empresa per tal de declarar-ne la responsabilitat el TS (FJ 12), mostra una argumentació de caràcter objectiu admetent que es tracta d'un exercici anormal i que no aporta cap benefici a l'empresa però que entra dins del risc que ha d'assumir.

En un sentit similar, SAP Las Palmas 7.11.2002 (ARP 2003/95) que declara també la responsabilitat subsidiària d'una societat per la conducta del seu apoderat que dispara i mata a dues persones amb qui s'estava entrevistant a la seu de la societat: *"La empresa debe responder subsidiariamente porque los hechos ocurren con ocasión del ejercicio del desempeño de sus obligaciones del acusado como apoderado de la empresa, pues se cometen en horario laboral, se cometen en la empresa (en una caseta u oficina de la misma); ambas víctimas acuden a la oficina para tratar no un asunto particular, sino un aspecto de la relación comercial que les une; hablan de unos pagos no particulares, sino de la empresa, es decir, sobre unas certificaciones de obra, surge la discusión y el acusado mata a tiros a sus interlocutores que no eran personas ajenas o extrañas al funcionamiento de la empresa, sino que eran los promotores de la obra que construía la empresa. La empresa, por tanto, debe responder subsidiariamente, en defecto del acusado."*

9. El caràcter objectiu de l'art. 120.4 CP i el possible límit al risc empresarial

En el marc de l'art. 120 CP, i tot i que sigui teòricament -per efecte de les presumpcions o per les dificultats extremes de la prova en contra-, es permet l'exoneració de responsabilitat fonamentada en la manca de culpa pròpia només en dos supòsits dels cinc que preveu.

En primer lloc, als pares i tutors (120.1 CP), que poden quedar exonerats de responsabilitat, seguint aquí la mateixa línia d'excepció que preveu l'art. 118.1.1^a i l'art. 1903.6 CC, quan - *a contrario*- no hi hagi negligència per part seva. En segon lloc, l'exoneració és també possible pels titulars d'establiments (120.3 CP) quan no hi hagi hagut infracció de la normativa

relacionada amb l'activitat o bé aquesta infracció no hagi facilitat la comissió del fet punible causant del dany¹⁰.

En la resta de casos previstos per l'art. 120 CP, la possibilitat d'exoneració literalment no existeix. Això no vol dir que sempre existeixi responsabilitat subsidiària però aquesta no es fonamentarà necessàriament en la culpa o negligència del dit principal -que es presumeix o es dóna per pressuposada però que tampoc s'exigeix- i de la mateixa manera la seva manca de culpa no haurà de permetre la seva exoneració.

En aquest sentit, es pot afirmar el caràcter objectiu de la responsabilitat vicària en els supòsits de l'art. 120.2 CP (titulars editorials, periòdics, revistes, ràdios i televisions), 120.4 (titulars o persones dedicades a qualsevol gènere d'indústria o comerç) i 120.5 (titulars vehicles).

La diferència també es manifesta amb l'art. 1903 CC -que manté un criteri d'imputació fonamentat legalment en l'existència de culpa del principal que, a més, es presumeix-, ja que l'art. 120.4 CP no conté cap previsió sobre cap mena d'incompliment ni de negligència per part del principal. Es tracta, doncs, d'un supòsit, almenys teòricament clar, de responsabilitat objectiva del principal que respon -pel risc generat per l'activitat-, sense que s'hagi d'apreciar una culpa pròpia per part seva.

No obstant, la jurisprudència del TS insisteix en cercar encara alguna culpabilitat o algun criteri d'imputació de la responsabilitat que mostri quelcom similar a la negligència sense acabar d'assumir un concepte ampli de la noció de garant, tant en relació al causant concret com de cara a la potencial víctima del delictes, ni que sigui retòricament.

Així, de la mateixa manera que els pares, malgrat la possible i molt hipotètica prova en contra, responen pel sol fet de ser-ho, que els editors es troben en la mateixa situació, que els titulars de vehicles responen pel simple ús d'un mitjà que genera risc per part d'una tercera persona¹¹, sembla que, en el cas dels empresaris en seu de l'art. 120.4 CP, hi hagi d'haver quelcom més que el sol fet de ser-ho, quan la norma no ho està exigint.

Com hem vist però, en moltes ocasions, el TS no va més enllà de considerar que la conducta forma part de les funcions pròpies de l'empleat i prefereix mantenir-se en el terreny del que

¹⁰ L'amplitud del supòsit teòric de l'art. 120.3 CP es limita legalment, requerint que s'hagi produït alguna infracció normativa per part del titular de l'establiment o de qui el dirigeix o administra, o bé per part dels seus empleats, que tingui relació amb el fet punible comès -que pot cometre qualsevol d'ells o un tercer sense cap relació amb el principal- per tal que tingui sentit que el titular de l'establiment hagi de respondre subsidiàriament pel dany que s'ha produït a l'interior del mateix. En canvi, l'art. 120.4 CP se centra únicament en el delictes comès per part de l'empleat o dependent, sense limitar-lo espacialment, exigint aleshores, no pas una infracció de cap normativa, sinó únicament que el delictes es produeixi en l'execució de les seves obligacions o serveis.

¹¹ Aquí, la concepció del risc pel que es respon és àmplia, tant que no deixen de sorprendre'ns casos com el resultat per l'ATS, 2a, 14.7.2000 (RJ 2000\7511), que acorda la no admissió d'un recurs de cassació entenen que el supòsit de responsabilitat subsidiària és prou clar. En el cas, la mare i titular d'un vehicle és declarada responsable civil subsidiària -aplicant l'art. 120.5 CP- en relació amb el delictes d'atemptat pel que és condemnat el seu fill.

en forma part enlloc d'afirmar clarament que, tot i no tenir-hi res a veure, també generen responsabilitat, ja que es produeixen dins de l'àmbit d'execució.

Entenem que, aleshores, caldria entrar a valorar més clarament si, dins de l'àmbit d'execució de les obligacions -i deixant de banda ara les possibilitats de control per part del principal o elements de culpa *in vigilando* o *in eligendo*-, la posició de responsabilitat de l'empresa ha d'incloure simplement tot el que passi al seu interior -cosa que quan es desbordi l'àmbit de control potencial pot semblar excessiu- o bé ha de poder incloure conductes que, tot i quedar deslligades materialment, i sense haver de forçar la interpretació per a dir que són execució material quan realment no ho són, es produeixen a l'interior de les instal·lacions i, com es pot defensar en el cas present, tal com fa el vot particular, com a conseqüència -o com a risc derivat- de la forma d'organització o de prestació del servei en qüestió.

10. Conclusió

És l'extralimitació intrínseca en la producció d'un delictes que pugui tenir relació amb una obligació o servei la que cal poder vincular o no amb el principal per tal de fer-lo també responsable i això ja no es fa només com a derivació de les mateixes obligacions o serveis -enteses estrictament- sinó que aquí cal reprendre la idea de la posició de garant que assumeix l'empresari en relació a tercers pels danys que es puguin derivar de l'activitat de l'empresa.

I podem anar encara més enllà si interpretem la responsabilitat amb un sentit marcadament objectiu, fent respondre el principal dels danys causats a l'interior de la seva seu o dins de l'horari laboral sense més matisacions. Sembla, però, que aquest criteri, quan desbordi les possibilitats efectives de control per part del principal sobre l'activitat del dependent, o sobre els elements de risc que pot comportar, podria ser excessiu -essent el dol un element a tenir sempre en compte per a valorar d'acord amb el criteri d'imputació de la prohibició de regress.

Però, aleshores, cal tenir present la confiança generada en el tercer, com veiem especialment en els casos d'empleats de banca o la que es genera pel conjunt de la societat en relació a l'activitat com a possible criteri ulterior que ens permeti explicar que, en un cas com en present, malgrat que no es produeixi en compliment de les seves obligacions, hagi de poder generar responsabilitat. El contrari suposa llençar un missatge massa proper a la irresponsabilitat en aquesta mena de casos. Establir aquesta responsabilitat fonamentada en el risc pot ser una solució tot i que sense elements de control sobre el risc pot intuir-se injusta, però no els hi sembla injust que l'empresa no respongui en el cas que aquí estem comentant?

Com veiem, la frontera entre vida personal i professional es manté difusa i és tasca del TS anar-la perfilant en casos com el que aquí es comenta, en el que ens dóna una interpretació que podem entendre restrictiva dins de la constant evolució de la responsabilitat vicària a ser entesa de manera objectiva i dels casos resolts també recentment. Un cas que li ha vingut bé a la sala segona del TS per a marcar límits a la tendència extensiva de la responsabilitat subsidiària.

Cosa que, d'altra banda, i superant l'actual configuració d'aquesta responsabilitat en el CP - art. 120- ens ha de fer pensar en la conveniència de la responsabilitat directa i no pas subsidiària per a aquesta mena de casos, sempre que puguem entendre que la distribució de tasques entre empresari i empleat no ha de poder justificar una diferenciació d'àmbits de responsabilitat, ja que l'empleat no és cap estrany ni cap tercer, quan actua és empresa i la pot fins i tot personificar a través de la seva actuació.

Finalment, dos dubtes que poden apuntar a altres possibles responsabilitats en aquest cas: com és que no apareix en cap moment l'empresa titular de l'aparcament com a possible responsable subsidiària? I com és que un ciutadà estranger, havent estat condemnat per fins a 8 casos similars al seu país, obté sense problemes un permís de residència a l'Estat espanyol?

11. Taula de sentències citades

Tribunal Suprem

<i>Sala i Data</i>	<i>Ref.</i>	<i>Magistrat Ponent</i>	<i>Parts</i>
STS, 1a, 10.10.2007	La Ley 1674	Ignacio Sierra Gil de la Cuesta	Arturo c. Santiago i "Club de Baloncesto B., S.A.D."
STS, 2a, 21.5.2007	La Ley 51949	Joaquín Giménez García	Luisa c. Rafael
STS, 2a, 30.4.2007	La Ley 26744	José Antonio Martín Pallín	Lucas, José Antonio i Elena c. Eduardo
STS, 2a, 5.7.2007	La Ley 2007	Diego Antonio Ramos Gancedo	No consta c. Mariano
ATS, 2ª, 7.6.2007	La Ley 132599	Perfecto Andrés Ibáñez	Arquebisbat de Madrid c. Juan Pablo
STS, 2a, 4.6.2007	La Ley 79573	Siro Francisco García Pérez	María Inés, María del Pilar i Ana María c. Sebastián
STS, 1a, 6.3.2007	RJ 2007\1828	Encarnación Roca Trías	Victoria, Ángeles, Amanda c. "Banco Pastor, S.A."
STS, 1a, 26.6.2006	RJ 2006\4612	Juan Antonio Xiol Ríos	Humberto, Edurne, Estefanía c. "Pizza Mangement de España, S.A.", "Pizza Hut de España, S.A."
STS, 2a 26.1.2006	RJ 2006\614	Joaquín Delgado García	"Servicio de Salud Aragonés" c. Luis Andrés
STS, 2a, 23.6.2005	RJ 2005/5627	Miguel Colmenero Menéndez de Luarca	Hereus de María Luisa c. Eugenio
STS, 2a, 28.4.2004	RJ 2004\3462	Joaquín Delgado García	"Maquinaria y Automoción S.A." i "Nissan Motor España, S.A." c. José Miguel
STS, 2a, 9.2.2004	RJ 2004\543	Julián Sánchez Melgar	Ricardo i altres c. Edelmiro.
STS, 2a, 19.2.2003	RJ 2003\2504	José Antonio Marañón Chávarri	Fatiha c. Cristóbal
STS, 2a, 26.11.2002	RJ 170/2003	José Aparicio Calvo-Rubio	Laura, José Luis, Laura, Enrique i Mª Angeles c. José María i Begoña
STS, 2a, 17.10.2002	RJ 2002\9168	Joaquín Delgado García	Miguel i altres c. Francisco
STS, 2a, 24.9.2002	RJ 2002\8590	Diego Antonio Ramos Gancedo	Parisina c. Miguel Ángel

STS, 2a, 17.10.2000	RJ 2000\9152	Juan Saavedra Ruiz	Noel c. José Enrique
STS, 2a, 2.10.2000	RJ 2000\8480	Juan Saavedra Ruiz	Juan Lucas i altres c. Francisco
STS, 2a, 22.9.2000	RJ 2000\8070	Carlos Granados Pérez	"Seguridad Técnica 2002, S.L." c. Juan Carlos
ATS, 2a, 14.7.2000	RJ 2000\7511	Andrés Martínez Arrieta	No consta c. Juan Carlos i Dolores
STS, 2a, 24.1.1991	RJ 1991\280	Manuel García Miguel	Fernando c. Jesús
STS, 2a, 28.12.1990	RJ 1990\10102	Francisco Soto Nieto	Humildad c. Manuel

Audiència Provincial

<i>Sala i Data</i>	<i>Ref.</i>	<i>Magistrat Ponent</i>	<i>Parts</i>
SAP Lleida 6.11.2006	La Ley 144919\2006	Antonio Robledo Villar	No consta c. Augusto i Fidel
SAP Las Palmas 7.11.2002	ARP 2003/95	Emilio Moya Valdés	No consten
SAP Barcelona 9.12.1996	ARP 1996\1170	Guillermo Ramón Castelló Guilabert	María Nieves c. José María